

مقدمه

(یا صاحب الزمان ادرکنا)

قال رسول الله صلى الله عليه وآله : «مَنْ حَفِظَ مِنْ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِمَّا يَخْتِجُونَ إِلَيْهِ مِنْ أَمْرِ دِينِهِمْ بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقِيهَا عَالِمًا.» (1)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کسی از امت من چهل حدیث در مورد مسائل دینی که مردم به آن نیاز دارند حفظ کند خداوند در روز قیامت او را فقیه و دانشمند بر انگیزد.

صرف نظر از مجموعه احتمالاتی که در معنای حفظ حدیث مطرح شده است (2)

یکی از شیوه‌های رایج در بین علمای پیشین این بوده است که از طریق تدوین مجموعه های چهل حدیث در زمینه موضوعات مختلف دینی که مردم بدان نیاز داشته اند به نشر معارف دین میپرداختند.

این کار را علما و اندیشمندان اسلامی به عنوان مرزبانان فرهنگ اسلامی با هدف حفظ و تحکیم و ترویج احکام و تعالیم دینی انجام میدادند. البته وجود روایات زیادی که در آنها به حفظ چهل حدیث سفارش شده است انگیزه‌ای بوده است که اغلب علما در کنار تمام کارهای علمی و فکری و فرهنگی خود، به تدوین مجموعه های چهل حدیث اهتمام بورزند تا از این طریق هم به انجام وظیفه خود یعنی ترویج فرهنگ اسلامی پرداخته باشند و هم به ثواب و فضیلتی که در این روایات وعده داده شده است نائل آیند.

متأسفانه به مرور زمان به موازات رواج پیدا کردن شیوه‌های جدید آموزشی و تبلیغات، مسأله تدوین چهل حدیث به فراموشی سپرده شد و یا حداقل از رونقی که پیش از این داشت افتاده است.

اما به نظر میرسد در شرایط کنونی یعنی کم شدن فرصت مطالعه افراد در نتیجه گسترش زندگی ماشینی تألیف مجموعه های چهل حدیث در موضوعات مورد نیاز، هنوز از کار آیی بیشتری برخوردار میباشد.

از آنجا که در دروه غیبت توجه به مسأله امامت و آشنایی با ابعاد مختلف معارف امام زمان علیه السلام از

اهمیت بسیار مهمی برخوردار است و از طرف دیگر راه شناخت درست این موضوع مراجعه به روایات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام است، و به پاسداشت سال امام علی علیه السلام که از طرف رهبر معظم انقلاب اسلامی با هدف تبیین هر چه بیشتر معارف و رهنمودهای آن حضرت انجام گرفته است بر آن شدیم تا از طریق بررسی مجموعه فرمایشات حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام بخشی از آن روایات را که ابعاد مختلف شخصیت حضرت صاحب الزمان علیه السلام و وقایع زندگی و ویژگیهای یاران و دوران حکومت آن حضرت را مورد اشاره قرار داده است با ترتیب مناسب به صورت یک مجموعه چهل حدیث جهت استفاده علاقمندان تهیه و منتشر سازیم. امید آن که این تلاش ناچیز در حدّ خود به ترویج فرهنگ انتظار کمک نموده باشد.

سید صادق سید نژاد

پانزده شعبان 1421

پاییز 1379

زمین خالی از حجت نیماند

در جهان بینی مکتب اهل بیت علیهم السلام انسان بدون امام معصوم، و زمین خالی از حجت بحق الهی، نخواهد ماند؛ چرا که بدون امام معصوم هدایت و کمال صحیح و شایسته انسانی میسر نخواهد شد. بعلاوه حفظ نظام هستی به برکت وجود حجت‌های خداوند است. بر این حقیقت در جای جای روایات رسول اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام به شیوه‌های مختلف تصریح شده است. منتهی گاهی زمینه و شرایط برای حضور علنی و آشکار امام علیه السلام فراهم است در نتیجه او به گونه‌ای که همه مردم او را میشناسند و به او دسترسی دارند در میان آن‌ها زندگی میکند، اما در شرایط خاصی به جهت وجود خطرات جانی یا مصالح دیگری که خداوند به آنها عالم‌تر است مشیت الهی اقتضاء مینماید که امام علیه السلام پنهان از چشم مردم زندگی کند. در این باره روایات زیادی نقل شده است. جهت آشنایی بیشتر با این موضوع به ذکر دو حدیث از روایات حضرت علی علیه السلام اکتفا میشود.

«عن علی علیه السلام قال: اللهم انه لا بدّ لارضك من حجة لك على خلقك، يهديهم الى دينك و يعلمهم علمك لئلا تبطل حجّتك و لا يضلّ أتباع أوليائك بعد اذ هديتهم به اما ظاهر ليس بالمطاع او مكتتم مترقّب، ان غاب عن الناس شخصه في حال هدايتهم فانّ علمه و آدابه في قلوب المؤمنين مثبتة، فهم بها عاملون.» (3)

بار خدایا! همواره باید در روی زمین تو حجتی برای بندگان داشته باشی تا خلق را به دینت راهنمایی کند، و علم تو را به آنها بیاموزد تا حجت تو تباه نشود و پیروان اولیاء تو بعد از آنکه آن‌ها را هدایت کرده‌ای دوباره گمراه نگردند. [حجت تو] یا ظاهر و آشکار خواهد بود که اطاعت او را نمیکند و یا از دیده‌ها نماند خواهد بود که مردم در انتظار او به سر می‌برند. اگر شخص و جسم او در حال هدایت مردم از آنان غائب باشد علم و آدابش در قلب‌های عاشقان حق پایدار است و آن‌ها به آن علم و آداب پایبند هستند و به آن عمل میکنند.

«اللهم بلی لا تخلو الارض من قائم لله بحجة: اما ظاهراً مشهوراً و اما خائفاً مغموراً لئلا تبطل حجج الله و بّياته و

کم ذا و أين؟ اولئك والله الاقلون عدداً و الاعظمون عندالله قدراً يحفظ الله بهم حُججه و بَيِّناته... اولئك خلفاء الله في ارضه و الدعاة الى دينه.» (4)

... بارخدایا آری! زمین از امامی که قیام بر حق کند خالی نخواهد ماند. او یا آشکار و شناخته شده است یا ترسان و پنهان است تا حجت‌ها و دلیل‌های روشن خدا (یعنی اصول و احکام دین و تعالیم انبیاء) از بین نرود. اما اینکه ایشان چند نفرند و کجایند؟ به خدا سوگند از نظر تعداد آن‌ها بسیار کم هستند ولی از جهت منزلت و بلندمرتبه‌گی در نزد خداوند بسیار بزرگوارند. خداوند به وسیله ایشان حجت‌ها و دلیل‌های روشن خود را حفظ میکند... آنان خلفا و نمایندگان خدا در روی زمین هستند و مردم را به سوی دین و احکام و مقررات او دعوت میکنند...

نَسَب حضرت مهدی علیه السلام

در لابلای سخنان علی بن ابیطالب علیه السلام روایات زیادی در زمینه معرفی نسب امام زمان علیه السلام به چشم میخورد که به يك بیان مجموعه این قبیل از روایات به سه دسته تقسیم میشوند. در بخشی از آنها او را فرزند خودشان معرفی میکنند، در قسمتی دیگر آن حضرت را از فرزندان حضرت فاطمه علیها السلام و بالاخره در دسته‌ای از روایات حضرت مهدی علیه السلام را از اولاد امام حسین علیه السلام معرفی کرده اند.

- عن ابی جعفر محمد بن علی علیه السلام قال: «خطب امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام بالكوفة بعد منصرفه من النهروان... فحمد الله و اثنی علیه و صلی علی رسول الله صلی الله علیه و آله و ذکر ما انعم الله علی نبیه و علیه ثم قال: ...و مِنْ وُلْدی مهدیٌ هذِهِ الْأُمَّةُ» (5)

امام محمد باقر علیه السلام میفرماید: امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام وقتی که از جنگ نهروان به کوفه برگشتند برای مردم خطبه ای خواندند... در آن خطبه نخست خدا را سپاس گفتند و درود به روان پیامبر صلی الله علیه و آله فرستادند و نعمت‌هایی را که خداوند به رسولش و بر خود آن حضرت عنایت کرده است یکی یکی شمردند سپس در ادامه فرمودند: از جمله نعمت‌های خداوند بر من آن است که مهدی این امت از فرزندان من است.

- عن زرّبن حبیبش سمع علیاً [علیه السلام] یقول: «المهدی رجلٌ منّا مِنْ وُلْد فاطمة.» (6)

زرّبن حبیبش شنید که علی بن ابیطالب علیه السلام میفرمود: مهدی مردی از ما اهل بیت و از فرزندان حضرت فاطمه زهرا است.

- ...عن علی بن موسی الرضا علیه السلام عن ابیه... عن ابیه امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام انه قال: «التَّاسِعُ مِنْ وُلْدِکَ یا حَسَنِ هُوَ الْقَائِمُ بِالْحَقِّ...» (7)

... حضرت امام رضا علیه السلام از پدر بزرگوارش موسی بن جعفر علیه السلام و او نیز از پدرش... او از امام حسین علیه السلام و آن حضرت از امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام روایت کرده است که آن حضرت خطاب به امام حسین علیه السلام فرمودند: نهمین فرزند تو ای حسین! قائم بر حق (مهدی علیه السلام) است...

- عن ابن العياش قال: «حدثني الشيخ الثقة ابوالحسين بن عبدالصمد بن علي... عن نوح بن دراج عن يحيى عن الاعمش ... انهم كانوا عند علي بن ابيطالب عليه السلام ... و اذا اقبل الحسين عليه السلام يقول: بأبي انت يا ابا ابن خيرة الاماء. فقليل يا اميرالمؤمنين ما بالك؟ تقول هذا للحسن و هذا للحسين عليه السلام ؟ و من ابن خيرة الاماء؟ فقال: ذاك الفقيد الطريد الشريد م-ح-م-د بن الحسن بن علي بن محمد بن علي بن موسى بن جعفر بن محمد بن علي بن الحسين هذا و وضع يده على رأس الحسين عليه السلام.» (8)

ابن عياش در كتاب مقتضب ميگويد: شيخ ابوالحسين بن عبدالصمد بن علي از نوح بن دراج و چند نفر ديگر نقل كرد كه آن‌ها در حضور اميرالمؤمنين عليه السلام بودند، وقتي امام حسين عليه السلام وارد شد حضرت به ايشان فرمودند: پدرم به قربان پدر فرزند بهترين كنيزها!

به آن حضرت گفته شد: يا اميرالمؤمنين علّت چيست كه براي امام حسين عليه السلام اين تعابير را به كار ميبريد؟ فرزند بهترين كنيزها كيست؟

حضرت علي عليه السلام در جواب فرمودند: او گمشده‌اي است كه از نزديكان و خويشاوندان و وطن خود دور است، نام او م-ح-م-د فرزند حسن بن علي بن محمد بن علي بن موسى بن جعفر بن محمد بن علي بن الحسين است؛ در اين هنگام دست خود را بر سر مبارك امام حسين عليه السلام نهاده فرمودند: همين حسين عليه السلام .

خاندان مهدی علیه السلام

اميرالمؤمنين عليه السلام در معرفي خاندان حضرت مهدی عليه السلام از تعابير زيادي استفاده کرده‌اند و هر يك از آن‌ها به گوشه‌اي از واقعيت دلالت دارند كه در مجموع به همراه توصيفات ديگري كه از ساير ائمه عليهم السلام نقل شده است به طور كامل شخصيت امام عصر عليه السلام را به انسان‌ها ميشناسانند. به عنوان مثال در يك جا ميفرمايند: آن حضرت از قریش است. در مورد ديگر وی را از بنیهاشم معرفي ميکنند. در ضمن يكي ديگر از سخنانشان او را از عترت پيامبر صلي الله عليه و آله ميخوانند و... كه هر کدام از اين عبارات به بُعد خاصي از شخصيت امام زمان عليه السلام دلالت دارند و در نتيجه اين اختلاف در الفاظ و عبارات با يكدیگر منافاتي ندارند و همه آن‌ها اوصاف يك حقيقت نوراني را روشن ميکنند.

- عن الحسين بن علي عليه السلام قال: «جاء رجل الي اميرالمؤمنين عليه السلام فقال له: يا اميرالمؤمنين نبئنا بمهديكم هذا؟ فقال: اذا درج الدارجون و قلّ المؤمنون و ذهب المجلبون فهناك. فقال: يا اميرالمؤمنين عليك السلام ممّن الرجل؟ فقال عليه السلام : من بنیهاشم من ذروة طود العرب...» (9)

از حسين بن علي عليه السلام نقل شده است كه آن حضرت فرمود: شخصي خدمت علي عليه السلام آمد و به آن حضرت گفت: اي اميرمؤمنان براي ما از مهدی عليه السلام سخن بگو. علي بن ابيطالب عليه السلام فرمودند: هنگامي كه رفتنيها بروند و اهل ايمان كم شوند و آشوبگران و جنگ طلبان نابود گردند، در چنين شرايطي او ظهور خواهد كرد. آنگاه همان شخص عرضه داشت يا اميرالمؤمنين! درود و سلام بر تو باد، حضرت مهدی عليه السلام از کدام طايفه است؟ حضرت فرمودند: او از بنیهاشم است كه بهترين طايفه عرب و قُلّه شرف و جوانمردی به

حساب می‌آید.

- «...عن ابن زریر الغافقی، سمع علیاً علیه السلام يقول هو من عترة النبی صلی الله علیه و آله» (10)

نقل شده است که ابن زریر غافقی شنید که علی بن ابیطالب علیه السلام میفرمایند: مهدی علیه السلام از عترت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

- قال علی بن ابیطالب علیه السلام : «هو فتی من قریش...» (11)

علی بن ابیطالب علیه السلام فرمودند: او (حضرت مهدی علیه السلام) از قبیله قریش... است.

نام مبارک مهدی علیه السلام

در مجموعه سخنان حضرت علی علیه السلام با روش‌های مختلفی از نام مبارک امام زمان علیه السلام یاد میشود. در يك مورد تصریح به نام آن حضرت غیر جایز دانسته شده است. در مورد دیگر از آن با اشاره سخن به میان می‌آید و بالاخره در مورد دیگر به صراحت نام مخصوص بیان میشود.

- «...عن جابر بن یزید الجعفی قال: سمعت ابا جعفر علیه السلام يقول: سأل عمر امیرالمؤمنین علیه السلام عن

المهدی فقال: یا ابن ابی طالب اخبرنی عن المهدی ما اسمُه؟ قال علیه السلام : اما اسمُه فلا، انّ حبیبی و خلیلی

عَهِدَ إِلَیَّ ان لا أُحَدِّثَ بِاسْمِهِ حَتّٰی یَبْعَثَهُ اللهُ عَزَّوَجَلَّ و هو ممّا استودع الله عزّوجلّ رسوله فی علمه.» (12)

جابر بن یزید جعفی میگوید: از امام باقر علیه السلام شنیدم که میفرمود: روزی عمر بن خطاب به امیرالمؤمنین

علیه السلام گفت: ای پسر ابوطالب! نام مهدی چیست؟ آنرا برای من بیان کن.

علی علیه السلام فرمود: اسم او را نمیگویم، چون حبیب و خلیل من (رسول اکرم صلی الله علیه و آله) با من عهد

کرده است اسم او را برای کسی بیان نکنم تا اینکه خداوند وی را مبعوث و ظاهر گرداند و این از اموری است که

خداوند عزّوجلّ علم آن را نزد پیامبرش امانت و ودیعه نهاده است.

- «...عن علی بن ابیطالب علیه السلام قال: المهدی مولدُهُ بالمدينة من اهل بیت النبی اسمُه اسم نبيّ...» (13)

علی بن ابیطالب علیه السلام فرمودند: مهدی در مدینه به دنیا می‌آید. او از اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و

آله است. و هم اسم با یکی از پیامبران است...

در یکی از اشعار منسوب به حضرت علی علیه السلام در این باره آمده است:

«فثم يقوم القائم الحق منكم و بالحق یاتیکم و بالحقّ یعمل

سمی نبيّ الله نفسی فدائه فلا تخذلوه یا بنی و عجلوا» (14)

سپس آن قیام کننده بر حق، از میان شما قیام خواهد کرد. او حق را خواهد آورد و به آن عمل خواهد کرد.

جانم فدای او که همنام رسول خدا صلی الله علیه و آله است. ای فرزندان من! به یاری او بشتابید، مبادا او را بی

یار و یاور رها سازید.

- عن علی علیه السلام قال: «اسم المهدی محمد» (15)

حضرت علی علیه السلام فرمود: اسم حضرت مهدی علیه السلام محمد است.

سیمای مهدی علیه السلام

به خصوصیات جسمانی و ویژگیهای بدنی حضرت مهدی علیه السلام در بخشی از روایات حضرت علی علیه السلام اشاره میشود. در یکی از این روایات بطور کلی این ویژگیها بیان شده تا آنجا که میفرماید آن حضرت در خلقت خود شبیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، اما در تعدادی دیگر از روایات به توصیف خصوصیات چهره و اعضاء بدن امام زمان علیه السلام میپردازد.

حضرت علی علیه السلام در توصیف ویژگیهای جسمی مهدی علیه السلام فرمودند:

- ...فقال علیه السلام : «رجلٌ اجلی الجبین، اقنى الأنف، ضخم البطن، اذیل الفخذین، ابلج الثنایا، بفخذه الیمنی شامة.» (16)

او مردی است که پیشانیاش گشاد و درخشان است، بینی او خوش تراش و شکمش نسبتاً بزرگ و رانه‌هایش عریض میباشد. دندان‌های سفید و درخشان دارد، و در ران سمت راست او علامتی هست.

اوصاف مهدی علیه السلام

در دسته‌ای از روایات علی بن ابیطالب علیه السلام به اوصاف و ویژگیهای روحی و اخلاقی امام زمان علیه السلام پرداخته میشود که از جمله آنهاست:

- «...ثم رجع الى صفة المهدی علیه السلام فقال: اوسعکم کهفا و اکثرکم علما و اوصلکم رحما، اللهم فاجعل بیعته خروجاً من الغمة و اجمع به شمل الامة...» (17)

حضرت علی علیه السلام در ادامه یکی از سخنان‌شان به تبیین صفات حضرت مهدی علیه السلام پرداخته، فرمودند: آستانه او در پناه دهی به بی پناهان از همه آستانه‌ها وسیع‌تر، و علم و دانش آن حضرت از همه زیادتر است و از همه مردم بیشتر به صله ارحام و پیوند با خویشاوندان توجه مینماید. پروردگارا! بیعت او را پایان بخش همه اندوه‌ها قرار بده و تفرق و پراکندگی امت اسلامی را به دست با کفایت آن حضرت به یگانگی مبدل فرما...

- «...عن اصبغ بن نباته قال: سمعت امیرالمؤمنین علیه السلام یقول: صاحب هذا الامر الشریذ الطریذ الفریذ الوحید.» (18)

اصبغ بن نباته میگوید: شنیدم که امیرالمؤمنین علیه السلام میفرمود: صاحب الامر (مهدی علیه السلام) کسی است که در سرزمین‌های دور دست ساکن میشود و از میان مردم کناره میگیرد و به تنهایی زندگی میکند.

غیبت امام زمان علیه السلام

یکی از پیشامدهای بسیار مهم زندگی حضرت مهدی علیه السلام واقع شدن غیبت میباشد که در دو مرحله انجام گرفته است. اولی بنام غیبت صغری معروف است که از سال 260 هجری یعنی از زمان شهادت امام عسکری علیه السلام آغاز شد و تا سال 329 هجری ادامه داشت و از این سال به بعد دوره غیبت کبری آغاز میشود که تاکنون نیز ادامه دارد. در رهنمودهای امیرالمؤمنین علیه السلام به این موضوع و وقایعی که در این دوره پیش خواهد آمد نیز اشاره شده است. در ضمن روایتی که آن را حضرت عبد العظیم حسنی؛ با سلسله سند از علی بن ابیطالب علیه السلام نقل میکند چنین وارد شده است:

- «...عن امیرالمؤمنین علیه السلام قال: للقائم مَنّا غیبة امدھا طویل کأنّی بالشیعة یجولون جولان النعم فی غیبتہ یطلبون المرعی فلا یجدونه، ألا فمن ثبت منهم علی دینہ و لم یقُسْ قلبُه لطول امد غیبة امامه فهو معی فی درجتی یوم القيامة.» (19)

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: برای قائم ما غیبتی هست که مدت آن طولانی خواهد شد. شیعیان را در این زمان میبینم که همانند گله بی صاحبی که در دشت پراکنده شده باشند به دنبال چراگاه و مرتع میگردند ولی آن را پیدا نمیکنند (به جستجوی آن حضرت میپردازند ولی او را نمییابند). آگاه باشید! در این دوره هر کسی از آنها (شیعیان) در دین و عقیده خود استوار و ثابت قدم بماند و قلبش به جهت طولانی شدن غیبت امامش قساوت پیدا نکند، او روز قیامت در نزد من و در جایگاهی که من هستم خواهد بود.

- «...عن الاصبغ بن نباته عن امیرالمؤمنین علیه السلام انّه ذکر القائم علیه السلام فقال: أما لیغیبَنَّ حتّی یقولَ الجاهلُ: ما لله فی آلِ محمّدٍ حاجةً.» (20)

از اصبغ بن نباته نقل شده است که امیرالمؤمنین علیه السلام روزی حضرت قائم علیه السلام را یاد کردند و فرمودند: آگاه باشید! او غیبتی (طولانی) خواهد داشت به گونه‌ای که نادانان (به مصالح الهی) بگویند: خداوند را در آل محمد صلی الله علیه و آله برنامه‌ای نیست. (یعنی افراد نادان به جهت طولانی شدن دروه غیبت از ظهور آن حضرت مأیوس و ناامید خواهند شد).

علت غیبت امام زمان علیه السلام

برای غیبت امام عصر علیه السلام علت و حکمت‌های زیادی در مجموعه روایات اهل بیت علیهم السلام ذکر شده است. در روایات امیرالمؤمنین علیه السلام حداقل به سه علت اشاره شده است؛ یعنی شناخته شدن اهل هدایت از اهل گمراهی و ضلالت، و نداشتن بیعت ظاهری هیچیک از سلاطین، و کوتاهی و ناسپاسی و ظلم مردم به عنوان فلسفه غیبت بیان گردیده است.

- «إِنَّ الْقَائِمَ مَنّا إِذَا قَامَ لَمْ یکنْ لاحد فی عنقه بیعةٌ فذلک تخفی ولادته و یغیب شخصه» (21)

همانا قائم از ما آنگاه که قیام کند بیعت کسی در گردن او نخواهد بود و به همین خاطر است که تولد او به

صورت پنهانی واقع خواهد شد و وجود او از دید و نظر مردم غایب خواهد بود.

- فقال على عليه السلام: «...اما والله لأقتلنَّ انا و ابناي هذان و لبيعثنَّ الله رجلا من ولدي في آخر الزمان يطالب بدمائنا و ليغيبنَّ عنهم تمييزا لاهل الضلالة حتى يقول الجاهل ما لله في آل محمد من حاجة.» (22)

امیرمؤمنان علیه السلام در حالیکه امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام حضور داشتند خطاب به مردم فرمودند: ای مردم! آگاه باشید، سوگند به خدا من و این دو فرزندم به قتل خواهیم رسید. آن گاه خداوند شخصی از فرزندان مرا در آخر الزمان ظاهر خواهد کرد تا خون ما را از ستمگران طلب کند. او از دیده مردم غایب خواهد بود تا اهل ظلال و گمراهی از دیگران شناخته شوند و این غیبت به قدری طولانی خواهد شد که مردمان نادان خواهند گفت: خداوند برنامه‌ای در آل محمد صلی الله علیه و آله ندارد.

- «...ان اميرالمؤمنين عليه السلام قال على منبر الكوفة...: واعلموا ان الارض لا تخلو من حجة لله و لكن الله سيعمي خلقه منها بظلمهم و جورهم و اسرافهم على انفسهم» (23)

... مفضل بن عمر از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که آن حضرت فرمود: روزی امیرالمؤمنین علیه السلام در بالای منبر مسجد کوفه فرمودند: ...ای مردم! بدانید زمین هرگز از حجت خدا (امام معصوم) خالی نخواهد ماند. اما خداوند متعال به زودی مردم را به خاطر ظلم و ستم و همینطور اسراف که در حق خودشان انجام میدهند از دیدن حجت الهی محروم خواهد کرد. [یعنی مردم به جهت اعمال خودشان در آینده از دیدن امام معصوم محروم خواهند شد]

فضیلت انتظار فرج

همانطور که پیش از این اشاره شد در دوره غیبت امام زمان علیه السلام مشکلات و پیشامدهای سختی بوقوع میپیوندد به گونه‌ای که اعتقادات بسیاری از مردم در نتیجه این امور متزلزل میشود. جهت جلوگیری از دچار شدن به این قبیل خطرات، هشدارهای زیادی توأم با روشنگریهای لازم در رهنمودهای اهل بیت علیهم السلام داده شده است که به دو نمونه از آنچه در این زمینه در مجموعه روایات علی بن ابیطالب علیه السلام وارد شده است اشاره میگردد.

- عن محمد بن مسلم عن ابي عبد الله عليه السلام قال: ...قال على عليه السلام: «...انتظروا الفرج و لا تيأسوا من روح الله، فإنَّ احبَّ الاعمال الى الله عزَّوجلَّ انتظار الفرج... و المنتظر لأمرنا كالمُتَشَخِّطِ بدمه في سبيل الله.» (24)

محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام نقل میکند که آن حضرت از پدران بزرگوارش و آنها از علی علیه السلام روایت کردند که علی بن ابیطالب علیه السلام فرمودند: منتظر فرج [امام زمان علیه السلام] باشید و از عنایت و توجهات خداوند ناامید نشوید. همانا محبوب‌ترین کارها در نزد خداوند عزوجل انتظار فرج [امام زمان علیه السلام] است. [

آنگاه در ادامه بیان فضیلت انتظار فرمودند:

کسی که منتظر امر ما (فرج امام زمان علیه السلام) باشد، مانند رزمنده‌ای است که در راه خداوند به خون خود

آغشته شده باشد (اجر و پاداش شهید را دارد).

- «قال زیدبن صوحان العبدی: یا امیرالمؤمنین! أی الاعمال احبّ الی الله عزّوجلّ؟ قال علیه السلام: انتظار الفرّج من اعظم الفرّج.» (25)

زیدبن صوحان عبدی گفت: یا امیرالمؤمنین! کدامیک از اعمال در نزد پروردگار عالم محبوب‌تر است؟ حضرت فرمودند: انتظار فرج.

احوال مردم آخرالزمان

شاید بتوان گفت که بیشترین مطالب مربوط به معارف امام زمان علیه السلام که از زبان حضرت علی علیه السلام نقل شده است به تبیین اوضاع آخرالزمان و وقایعی که در آن دوره پیش می‌آید اختصاص دارد. آن حضرت ضمن تشریح آن پیشامدها چگونگی مقابله با آن‌ها را نیز بیان مینمایند.

این حوادث شامل مسایل فرهنگی و اجتماعی و اخلاقی و تربیتی و طبیعی میگردد. از آنجا که کم و بیش خیلی از این ویژگیها در دوره ما حداقل در بعضی از عرصه‌ها به چشم میخورد، جهت آشنایی بیشتر و چاره اندیشی مناسب‌تر به مواردی از آن‌ها اشاره میشود. بدان امید که موجب تنبه و بیداریمان شده و از طریق آشنا شدن با این امور پیشاپیش تدابیری را اتخاذ کنیم که از عوارض منفی آن‌ها خود و جامعه‌مان را در امان نگه داریم.

- «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُقَرَّبُ فِيهِ إِلَّا الْمَاجِلُ وَلَا يُطَرَّفُ فِيهِ إِلَّا الْفَاجِرُ، وَلَا يُصَعَّفُ فِيهِ إِلَّا الْمُنْصَفُ، يَعْدُونَ الصَّدَقَةَ فِيهِ غُرْمًا، وَصِلَةَ الرَّحِمِ مَنًّا، وَالْعِبَادَةَ اسْتِطَالَةً عَلَى النَّاسِ! فَعِنْدَ ذَلِكَ يَكُونُ السُّلْطَانُ بِمَشُورَةِ الْإِمَاءِ وَ إِمَارَةِ الصَّبِيَانِ وَ تَدْبِيرِ الْخَصِيَانِ.» (26)

روزی خواهد آمد که در آن سخن چین‌ها مقرب خواهند شد و افراد بدکار، زیرک خوانده میشوند، افراد با انصاف را ناتوان به حساب می‌آورند، صدقه و انفاق در راه خدا را غرامت پندارند، و صله رحم و آمد و شد با خویشاوندان را با منت انجام میدهند، و بندگی و اطاعت خدا را وسیله فخر فروشی برای مردم قرار میدهند. در چنین زمانی حکومت با مشورت زنان و امارت کودکان و تدبیر خواجه گان انجام میگیرد.

- روی اصبع بن نباته عن امیرالمؤمنین علیه السلام قال: «سمعتہ یقول: یظهر فی آخرالزمان و اقتراب الساعة و هو شرّ الازمنة نسوة کاشفات عاریات متبرجات، من الدین خارجات، و الی الفتن مائلات، و الی الشهوات و اللذات مسرعات، للمحرمات مستجلات، و فی جهنم خالدات.» (27)

اصبع بن نباته میگوید: شنیدم که امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: در آخر الزمان که بدترین زمانهاست در موقعی که روز قیامت نزدیک شود زنانی ظاهر میشوند بدون حجاب، در حالی که زینت‌های آن‌ها پیداست در انتظار عمومی رفت و آمد میکنند، آن‌ها از دین خارج میگردند (به احکام دینی پایبند نمیشوند) و به امور فتنه انگیز وارد میشوند و به سوی شهوات و لذت جوییها روی می‌آورند، حرام‌های خدا را حلال میشمارند. اینگونه از زنان در جهنم خواهند ماند.

- «و فقهاؤهم یفتون بما یشتهون، و قضاؤهم یقولون مالا یعلمون و اکثرهم بالزور یشهدون! من کان عنده دراهم کان موقراً مرفوعاً و من یعلمون انه مقلّ فهو عندهم موضوع» (28)

فقیهان آخرالزمان طبق آنچه که دلشان بخواهد فتوا میدهند، و قاضی هایشان به چیزی که نمیدانند حکم میکنند و بیشتر آن‌ها به دروغ شهادت میدهند. کسی که پول دارد در نزد آن‌ها عزیز و محترم است، ولی شخصی که بی پول باشد در پیش آن‌ها زبون و حقیر است.

- عن النزال بن سبرة قال خطبنا علي بن ابيطالب عليه السلام فحمد الله و اثني عليه، ثم قال: سلوني ايها الناس قبل ان تفقدوني ثلاثاً فقام اليه صعصعة بن صوحان، فقال: «يا اميرالمؤمنين! متى يخرج الدجال؟» فقال عليه السلام احفظ! فان علامة ذلك اذا مات الناس الصلاة، واضاعوا الامانة و استحلوا الكذب، و اكلوا الربا، و اخذوا الرشا، و شيدوا البنيان و باعوا الدين بالدنيا و استعملوا السفهاء و شاوروا النساء، و قطعوا الارحام، و اتبعوا الاهواء و استخفوا بالدماء و كان الحلم ضعفاً، و الظلم فخرأ...» (29)

نزال بن سمره میگوید: علی بن ابیطالب علیه السلام برای ما خطبه ای خواند و خداوند را حمد گفته و ستایش کرد، سپس فرمود: قبل از آنکه من از میان شما بروم از من سؤال کنید (این جمله را سه مرتبه تکرار کرد) در این موقع صعصعة بن صوحان از جای خود بلند شد و گفت: یا امیرالمؤمنین! دجال در چه زمانی خروج میکند؟... حضرت فرمود: آنچه را میگویم به خاطر بسپار! دجال وقتی ظهور خواهد کرد که مردم نماز را ترك کنند و امانت را ضایع سازند و دروغ گفتن را مباح شمارند و رباخواری کنند و رشوه بگیرند و ساختمان‌ها را محکم سازند و دین را به دنیا بفروشند و سفیهان را به کار بگمارند و با زنان مشورت نمایند (در آن مواردی که خارج از عهده آنهاست) و صله ارحام را قطع کنند و از هوی و هوس‌ها پیروی کنند و خون یکدیگر را ناچیز بشمارند. حلم و بردباری را نشانه و علامت ضعف و ناتوانی بدانند و ستم را افتخار به حساب آورند...

- عن علی علیه السلام قال: «يأتي على الناس زمان همّتهم بطونهم، و شرفهم متاعهم و قبلتهم نساؤهم و دينهم دراهمهم و دنایرهم، اولئك شرار الخلق، لا خلاق لهم عندالله.» (30)

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: برای مردم زمانی خواهد آمد که در آن زمان همّت و هدف آن‌ها شکمشان خواهد بود. شرف و اعتبارشان به کالا و اموالشان بستگی دارد. قبله آن‌ها زنانشان و دینشان درهم و دینارشان (پولشان) است. آن‌ها بدترین مردمند که در نزد خداوند بهره و سهمی برای آن‌ها نیست.

- عن علی علیه السلام قال: «يأتي على الناس زمان لا يتبع فيه العالم و لا يستحي فيه من الحليم و لا يوقر فيه الكبير و لا يُرحم فيه الصغير يقتل بعضهم بعضاً...» (31)

علی بن ابیطالب علیه السلام فرمودند: برای مردم زمانی می‌آید که در آن زمان از عالم پیروی نمیشود و از افراد صبور و با حلم حیا نمیکنند (او هر اندازه در مقابل بدی مردم حلم نشان میدهد آن‌ها حیا نمیکنند) در آن دوره بزرگ را گرامی نمیدارند و به کوچک رحم نمیکنند. بعضی از مردم بعض دیگر را به قتل میرسانند... (مردم همدیگر را بدون دلیل میکشند)

- «عن عاصم بن ضمرة عن علي عليه السلام انه قال: لتملأن الارض ظلماً و جوراً حتى لا يَقُولَ أَحَدُ اللَّهِ الْآ مستخفياً، ثم ياتي الله بقوم صالحين يملؤونها قسطاً و عدلاً كما مُلئت ظلماً و جوراً.» (32)

عاصم بن ضمره از حضرت علی علیه السلام روایت کرده است که آن حضرت فرمودند: [در آخر الزمان] زمین پر از ظلم و ستم خواهد شد به گونه‌ای که حتی يك نفر لفظ الله را بر زبان جاری نخواهد کرد مگر در نهان، بعد از این دوره است که خداوند مردم صالحی را خواهد آورد که زمین را پر از عدل و داد کنند همان گونه که پیش از آن پر از ظلم و ستم شده است.

- «ان بين يدي القائم عليه السلام سنين خداعة يُكذَّب فيها الصادق و يصدَّق فيها الكاذب و يُقَرَّب فيها الماحِل و

ينطق فيها الرُّؤْيَبُضَةُ قلت و ما الرُّؤْيَبُضَةُ و ما الماحِلُ؟ قال: او ما تقرؤون القرآن قوله و هو شديدُ المِحال قال: يُريدُ المکر، فقلتُ و ما الماحِلُ؟ قال: يريد المکار.» (33)

حضرت علي عليه السلام ميفرمايند: قبل از قيام قائم سال‌های پر خدعه و نيرنگی در پيش است، در اين سال‌ها راستگويان دروغگو شمرده ميشوند در عوض دروغگويان راستگو شناخته ميشوند، در اين سال ماحل تقرب پيدا ميکند و رويبضة در سخن گفتن پيشقدم ميگردد.

راوی ميگويد: عرض کردم ماحل و رويبضة به چه کسانی گفته ميشود؟ حضرت فرمودند: مگر در قرآن نخوانده‌ای که خداوند ميفرمايد: و هو شديد الماحل قال عليه السلام : يريد المکر فرمودند: منظور از ماحل آدم مکاری است که به وسيله مکر زياد مردم را به خود متوجه ميکند.

تذکر: در اين روايت رويبضة معنی نشده است در جای ديگر به مناسبتی پيامبر اکرم صلی الله عليه و آله ميفرمايند:

«رويبضة الرجل التافه ينطق في امر العامة»

يعنی مرد حقير و بی شخصيتی که عليرغم عدم شايستگی، در امور عامه مردم دخالت ميکند و به جای آن‌ها اظهار نظر مينمايد.

نشانه های ظهور مهدی علیه السلام

در روايات، برای ظهور امام زمان عليه السلام نه تنها وقت خاصی تعيين نشده بلکه از تعيين کردن وقت برای آن منع شده است. ولی در عين حال برای آن علائم و نشانه‌هایی ذکر شده که مردم ميتوانند از طريق آن علامت‌ها، نزديکی وقت ظهور را تشخيص دهند. اين نشانه‌ها به چند قسم تقسيم ميشوند: علائم حتمی و غير حتمی، علائم سال ظهور و علائم سالهای دورتر، علائم اجتماعی و اخلاقی و طبيعی و... از ميان مجموعه رواياتی که از حضرت علی عليه السلام در اين باره نقل شده است به ذکر دو مورد اکتفا ميشود:

- «...عن ابي رومان، عن علي عليه السلام قال: إذا نادى منادٍ من السماء، ان الحق في آل محمدٍ فعند ذلك يظهر المهديُّ على أفواه الناس، و يشربون ذكره فلا يكون لهم ذكرٌ غيرُهُ.» (34)

ابی رومان از علی بن ابیطالب عليه السلام روايت کرده است که آن حضرت فرمودند: وقتی که منادی از آسمان ندا دهد که به تحقيق حق با آل محمد صلی الله عليه و آله است. در اين ايام نام حضرت مهدي عليه السلام بر سر زبان‌ها ميافتد و جهان مالا مال از نام آن حضرت ميشود به گونه‌ای که از غير او ذکری به ميان نميآيد.

- عن الصادق عليه السلام عن آبائه عليهم السلام ان علياً عليه السلام قال: «إذا وَقَعَتِ النَّارُ في حجازكم و جرى الماء في نجفكم فَتَوَقَّعُوا ظُهُورَ قَائِمِكُمْ.» (اثبات الهداة، ج 3، ص 578) .

امام صادق عليه السلام از پدران بزرگوارش عليهم السلام و آنها از علي بن ابیطالب عليه السلام روايت ميکنند که آن حضرت فرمودند: آنگاه که آتش در حجاز شعله ور شود و سيل در نجف جاری گردد منتظر ظهور قائم عليه السلام باشيد.

یاران مهدی علیه السلام

درباره اوصاف یاران امام زمان علیه السلام و تعداد آنها و شهرهایشان و رابطه آنان با امام علیه السلام و چگونگی بیعت و تبعیتشان از آن حضرت، روایات زیادی وارد شده است. در این زمینه از علی بن ابیطالب علیه السلام چنین آمده است:

- عن حکیم بن سعد عن امیرالمؤمنین علیه السلام قال: «اصحاب المهدیّ شبابٌ لاکهول فیهم الا مثل کحل العین و الملح فی الزاد و اقل الزاد الملح.» (35)

حکیم بن سعد از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت میکند که آن حضرت فرمودند: یاران مهدی علیه السلام همه جوان هستند، در میان آنها پیرمرد یافت نمیشود مگر به اندازه سرمه در چشم و نمک در طعام، و همانطور که بر همگان معلوم است کمترین قسمت غذا را نمک تشکیل میدهد.

- قال امیرالمؤمنین علیه السلام : «...ثم اذا قام تجتمع الیه اصحابه علی عدّة اهل بدر و اصحاب طالوت و هم ثلثمائة و ثلاثة عشر رجلا، کلّهم لیوث قد خرجوا من غاباتهم مثل زبر الحديد لو أنّهم همّوا بازالة الجبال الرّواسی لزالوها عن مواضعها فهم الذین وحدّوا الله به حق توحیده، لهم باللیل اصوات کاصوات الثواکل خوفا من خشية الله تعالی، قوّم اللیل، صوّم النهار، و کانما ربّاهم أبّ واحدة قلوبهم مجتمعة بالمحبة و النصیحة...» (36)

امیرالمؤمنین علیه السلام میفرماید: ...چون قیام کند جمع میشوند به سوی او یارانش که به شماره اصحاب بدر و اصحاب طالوتند و ایشان سیصد و سیزده نفرند. همه آنها شیرانی هستند که از کمینگاههای خود بیرون آیند مانند پاره‌های آهن، اگر ایشان اراده کنند که کوه‌های سخت را از جا بکنند هر آینه آنها را از جاهای خود می‌کنند. پس ایشانند کسانی که خدا را به وسیله مهدی بیگانگی پرستش میکنند. برای ایشان در شبها، صداهایی مانند صداهای زنهای جوان مرده از ترس خدا است نماز گذارندگاند در شبها و روزه دارانند در روز، گویا یک پدر و یک مادر آنها را تربیت کرده‌اند. دلهاشان در دوستی کردن به همدیگر و پند دادن به یکدیگر با هم جمع و یکی است

حکومت مهدی علیه السلام

به اعتقاد شیعه، امام زمان علیه السلام از طریق تشکیل یک حکومت جهانی بر اساس تعالیم عالیه اسلام تمام نارساییها را از سرتاسر عالم برطرف خواهد کرد و عدل و داد را در روی زمین مستقر خواهد ساخت. در سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و هر یک از ائمه اطهارعلیهم السّلام درباره ویژگیهای حکومت حضرت مهدیعلیه السلام و کارهایی که در آن دوره انجام خواهد یافت مطالب زیادی به چشم میخورد که مجموعه آنها تصویر بسیار روشنی از یک حکومت اسلامی کامل را نشان میدهند. در اینجا به عنوان نمونه به بعضی از روایاتی که در این زمینه از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است اشاره میگردد:

- «حدثنا عبدالله بن مروان، ...عن علي عليه السلام قال: يلي المهدي أمر الناس ثلاثين سنة او اربعين سنة...» (37)

عبدالله بن مروان روایت کرده است که علین ابیطالب علیه السلام فرمودند: حضرت مهدی علیه السلام سی یا چهل سال زمام امور مردم را در دست خواهند داشت.

- «يعطف الهوى على الهدى اذا عطفوا الهدى على الهوى و يعطفُ الرَّأْيَ على القرآنِ اذا عطفوا القرآنَ على الرَّأْيِ ... فَيُريكُمْ كيف عدلُ السيرة، و يُحيي مَيِّتَ الكتابِ و السَّنةِ...» (38)

[امام زمان علیه السلام وقتی که ظهور کند] هواهای نفسانی را به هدایت و رستگاری برمیگرداند در آن روزگاری که مردم هدایت الهی را به متابعت هواهای نفسانی درآورده باشند. آراء و اندیشه های مردم را تابع قرآن میکند در آن روزگاری که آن ها قرآن را تابع آراء و اندیشه های خود کرده اند... او به شما نشان خواهد داد که عدالت در کشورداری چگونه است. هم چنین او تعالیم فراموش شده قرآن و سنت را زنده خواهد ساخت...

- قال اميرالمؤمنين عليه السلام : «...فلا يترك عبداً مسلماً الا اشتراه واعتقه، و لا غارماً الا قضى دينه، ولا مظلماً لاحدٍ من الناس الا ردّها، و لا يُقتلُ منهم عبداً الا ادى ثمنه... و لا يُقتلُ قتيلٌ الا قضى عنه دينه، و الحقّ عياله في العطاء حتى يملأ الارض قسطاً و عدلاً كما ملئت ظلماً و جوراً و عدواناً...» (39)

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: ...حضرت مهدی علیه السلام برده مسلمان را نخواهد وا گذاشت مگر اینکه آن را خریده و آزاد خواهد ساخت و بدهکاری نخواهد ماند مگر آنکه بدهی او را پرداخت خواهد نمود. مظلّمه و حقّی به گردن و ذمه هر کس که باشد آن را به صاحب حق بازخواهد گرداند. کسی کشته نمیشود مگر اینکه دیه آن را خواهد پرداخت. هیچ کسی کشته نخواهد شد مگر اینکه بدهیهای او را آن حضرت پرداخت خواهد نمود و خانواده اش را همانند سایر افراد جامعه اداره خواهد کرد تا زمین را از عدل و داد پر کند به همان صورتی که پیش از آن از ظلم و بیداد پر شده باشد...

- قال على عليه السلام : «...لو قد قام قائمنا لذهبت الشحناء من قلوب العباد و اصطلحت السباع و البهائم حتى تمشى المرأة بين العراق الى الشام... على رأسها زينتها لا يهيجها سبعٌ و لا تخافه...» (40)

امیرالمؤمنین علیه السلام میفرماید: ...آنگاه که قائم ما اهل بیت علیه السلام قیام کند کینه ها از دل ها بیرون خواهد رفت حتی حیوانات درنده و وحشی نیز با هم سازگار خواهند شد و به یکدیگر ضرر نخواهند رساند، در آن روزگار به اندازه ای امنیت زیاد خواهد بود که يك زن در حالی که همه زینت و زیور آلتش همراه اوست از عراق تا شام را بدون ترس و دلهره به تنهایی خواهد پیمود.

حضرت مهدی علیه السلام در قرآن

در آیات قرآن کریم به صراحت نامی از امام زمان علیه السلام به میان نیامده است، ولی از آنجا که ائمه اطهار علیهم السلام مفسران حقیقی قرآنند در تفسیر بسیاری از آیات، آنها را به مسأله مهدویت و معارف امام زمان علیه السلام تطبیق و تفسیر نموده اند. از جمله آیاتی که آنها را حضرت علی علیه السلام مربوط به امام زمان علیه السلام دانسته اند این دو آیه است:

- عن اميرالمؤمنين عليه السلام قال: «النُّورُ القرآن، و النور اسمٌ من اسماء الله تعالى... قال الله تعالى في سورة النور: الله نور السماوات و الارضِ مَثَلُ نوره كمشكاةٍ فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاجة كانها كوكب دري...» (41)

«فالمشكاة رسول الله صلى الله عليه وآله و المصباح الوصي، و الاوصياء عليهم السلام و الزجاجة فاطمة، و الشجرة المباركة رسول الله صلى الله عليه وآله و الكوكب الدرّي القائم المنتظر الذي يملأ الارض عدلاً.» (42)

اميرالمؤمنين عليه السلام فرمودند: نور همان قرآن است. و نور اسمی از اسمهای خداوند تبارک و تعالی نیز هست. خداوند عزوجل در سوره نور میفرمایند: خدا نور آسمانها و زمین است، نور او همانند مشکاتی است که در آن چراغی باشد و آن چراغ در میان شیشه‌ای که تلالو آن همچون ستاره‌ای است درخشان و روشن از درخت مبارک زیتون...

آن‌گاه فرمودند: مشکات رسول خدا صلى الله عليه وآله است و مصباح وصی و اوصیاء هستند، منظور از زجاجة حضرت فاطمه زهرا علیها السلام است، و مراد از کوكب دري حضرت قائم المنتظر علیه السلام است. کسی که زمین را پر از عدل و داد میکند.

- [قال] اميرالمؤمنين على بن ابيطالب عليه السلام : «المستضعفون في الارض، المذكورون في الكتاب (43) الذين يجعلهم الله ائمة، نحن اهل البيت؛ يبعث الله مهديهم فيعزهم و يذلّ عدوهم.» (44)

حضرت علی علیه السلام میفرمایند: مستضعفان در زمین که در قرآن یاد شده‌اند و خداوند وعده داده است آنها را پیشوایان مردم قرار دهد، ما اهل بیت هستیم و خداوند، مهدی ما اهل بیت علیهم السلام را [در آخر الزمان] بر میانگیزاند تا آنها را عزیز و دشمنانشان را خوار و ذلیل کند.

پاورقی ها :

1. خصال، ج 2 ص 541 ح 15.

2. در مورد معنای حفظ حدیث نظرات زیادی ابراز شده است که از جمله آنهاست:

- به ذهن سپردن.

- محافظت و نگهبانی از احادیث تا از بین نروند خواه از طریق به ذهن سپردن یا نوشتن یا نقل کردن برای دیگران با هر وسیله ممکن...؛ به یکی از وجوه شش گانه که علمای حدیث میگویند یعنی شنیدن از استاد، خواندن بر استاد، شنیدن از دیگری در حال خواندن آن بر استاد، با اجازه استاد آن را نقل کردن، و... (اربعین شیخ بهایی، ص 65 و 66)

3. کمال‌الدین، ج 1 ص 302 ح 11.

4. نهج‌البلاغه فیض الاسلام، حکمت 139 ص 1158.

5. معانی‌الخبار، ج 1 ص 138 باب 28 ح 9 ط دار الکتب الاسلامیه؛ بحارالانوار، ج 35 ص 45.

6. ملاحم ابن طاووس، ص 175 ح 203 کنزالعمال، ج 14 ص 591 ح 39675.

7. کمال‌الدین، ج 1 ص 304 اثبات‌الهداة، ج 6 ص 395.

8. بحارالانوار، ج 51 ص 110 و 111.

9. بحارالانوار، ج 51 ص 115
10. فتن ابن حماد، 264 ح 1043 ط دار الكتب العلمية؛ ملاحم ابن طاووس، ص 320 ح 459 ط مؤسسه صاحب الامرعليه السلام .
11. ملاحم ابن طاووس، ص 155 ح 193
12. كمال الدين، ج 2 باب 56 ص 648
13. عقدالدرر، ص 64 عرف السيوطي، الحاوي، ج 2 ص 73
14. بحارالانوار، ج 51 ص 132
15. برهان المتقى، ص 101 ح 8.
16. منتخب الاثر، ص 151 ح 30
17. غيبة نعماني، ص 212 – 214، بحار الانوار، ج 51 ص 115
18. كمال الدين، ج 1 ص 303 اثابة الهداة، ج 3 ص 571
19. كمال الدين، ج 1 ص 303 ح 14
20. كمال الدين، ج 1 ص 302 ح 9.
21. بحار الانوار، ج 51 ص 109 و 110 ح 1
22. غيبت نعماني، ص 140 و 141
23. بحار الانوار، ج 51 ص 112 و 113 ح 8
24. الخصال، ج 2 ص 740 حديث اربعمأة، ط انتشارات علميه اسلاميه.
25. بحار الانوار، ج 52 ص 122
26. نهج البلاغه فيض الاسلام، حكمت 98 ص 1132
27. منتخب الاثر، ص 426 ح 4 ط مكتبة الصدر.
28. بشارة الاسلام، ص 80 ط دار الكتب الاسلامي؛ الزام الناصب، ص 185 ط مؤسسه مطبوعاتي حق بين، با كمى اختلاف، به نقل از روزگار رهايي.
29. بحارالانوار، ج 52 ص 192 و 193
30. كنزالعمال، ج 11 ص 192 ح 31186
31. كنزالعمال، ج 11 ص 192 ح 31187
32. بحارالانوار، ج 51 ص 117 منتخب الاثر، ص 484
33. غيبت نعماني، ص 278
34. منتخب الاثر، ص 163 و 443 ملاحم ابن طاووس، ص 129 ح 136.
35. بحارالانوار، ج 52 ص 333 ح 63
36. نوائب الدهور فى علائم الظهور، ج 2 ص 114 ط كتابخانه صدوق.
37. كنزالعمال، ج 14 ص 591 ح 39646 منتخب الاثر، ص 487
38. نهج البلاغه فيض الاسلام، خ 138 ص 424 و 425
39. ارالانوار، ج 52 ص 224 و 225
40. بشارة الاسلام ص 236

41. سوره نور، آیه 35

42. معجم احادیث المهدي عليه السلام ، ج 5 ص 274 ح 1699

43. اشاره به آیه و نريد انّ نمّ على الذين استضعفوا فى الارض و نجعلهم ائمة و نجعلهم الوارثين؛ و خواستيم بر كسانى كه در آن سرزمين مستضعف واقع شده بودند منت نھيم و آنان را پيشوايان [مردم] گردانيم و ايشان را وارث [زمين] كنيم. سوره قصص، آیه 5

44. منتخب الانوار المضيئة، سيد بهاء الدين على النبلى النجفى، ص 30